

Żywa Ziemia. Antropozofia Rudolfa Steinera jako impuls nowoczesnej myśli ekologicznej w przedwojennej Polsce

Monika Rzczycka <https://orcid.org/0000-0001-6179-1422>

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich
Uniwersytet Gdański
e-mail: monika.rzczycka@ug.edu.pl

Urszula Patocka-Sigłowy <https://orcid.org/0000-0001-8942-3875>

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich
Uniwersytet Gdański
e-mail: urszula.patocka@ug.edu.pl

Abstract

The Living Earth. Rudolf Steiner's anthroposophy as a stimulus of modern ecological thought in pre-war Poland

Research into esoteric ideas and their permeating non-esoteric social practices has revealed a curious phenomenon: the influence of anthroposophy, one of the most important European esoteric movements of the twentieth century, on Polish agriculture in the Second Polish Republic (II RP), as well as the development of modern ecological thought in Polish scientific circles before the Second World War, especially among naturalists and agronomists. This article marks an initial attempt to name the sources, origin as well as methods applied in transforming esoteric ideas, initially presented by Rudolf Steiner (1861–1925) in 1924. The ideas were connected with spiritual aspects of agriculture of the future and proved to be a very attractive alternative for the development of civilisation, which inspired both Polish landowners and scientists in the 1930s.

Keywords: Western esotericism, anthroposophy in Poland, Rudolf Steiner, Agriculture Course 1924, biodynamic farming, organic agriculture, ecology in prewar Poland, Living Earth

Słowa kluczowe: ezoteryzm zachodni, antropozofia w Polsce, Rudolf Steiner, Kurs Rolniczy 1924, rolnictwo biodynamiczne, ekologia w przedwojennej Polsce, Żywa Ziemia

Stan badań nad zachodnim ezoteryzmem w Polsce

Zagadnienia podjęte w niniejszym artykule wpisują się kompleksowe, interdyscyplinarne badania nad XX-wiecznym ezoteryzmem w Polsce. Ich pierwszy etap, zainicjowany w 2016 roku, wiązał się przede wszystkim z ustaleniem faktografii i wskazaniem najważniejszych obszarów wpływu zachodniego ezoteryzmu na kulturę polską między rokiem 1890 a 1939¹. Następnie zespół uczonych skoncentrował się na opisanu dominujących w tym czasie idei elementarnych, charakterystycznych dla różnych nurtów niedogmatycznej duchowości w Polsce, przyjmując strategię i metodologię opartą na koncepcie Arthura Lovejoya² oraz ustaleniach badaczy z kręgu Western Esotericism Studies (m.in. Antoine’a Faivre’a, Nicholasa Goodrick-Clarke’a, Wouter’a J. Hanegraaff’a, Arthura Versluisa). Kolejny etap badań również związany jest z ruchem idei, ale dotyczy przede wszystkim konkretnych praktyk, które w pierwszej połowie XX wieku zaczęły przenikać ze środowisk wyznających ezoteryczne poglądy do różnych sfer życia społecznego. Ustalono, że proces ten nabrał tempa po 1918 roku: po zakończeniu pierwszej wojny światowej niektóre ezoteryczne idee zyskały wpływ na kształtowanie nowych tendencji na Zachodzie, zwłaszcza w takich dyscyplinach jak medycyna i ochrona zdrowia, farmakologia, produkcja żywności, ale też pedagogika, szkolnictwo, nauki ścisłe i przyrodnicze, filozofia czy polityka. Oddziaływanie zachodniego ezoteryzmu przekroczyło wówczas granice sztuk plastycznych, literatury i teatru, a więc obszarów kultury szczególnie wrażliwych na inspiracje tego rodzaju, w których już dekadę wcześniej zainteresowania twórców „naukami tajemnymi” stały się źródłem rewolucyjnych zmian³.

Badania nad procesem przenikania idei ezoterycznych do nieezoterycznych praktyk społecznych ujawniły bardzo interesujące zjawisko: wpływ antropozofii, jednego z najważniejszych nurtów ezoteryzmu europejskiego XX wieku, na polskie rolnictwo w II RP, a także na kształtowanie się nowoczesnej myśli ekologicznej w przedwojennym polskim środowisku naukowym, przede wszystkim wśród przyrodników i specjalistów w zakresie agronomii⁴. Co ciekawe, oddziaływania te można zaobserwować również bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej, czyli w okresie,

¹ Transdyscyplinarny projekt badawczy *Kultura polska wobec zachodniej filozofii ezoterycznej 1890–1939* prowadzony w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki zakończył się w kwietniu 2019 r. W rezultacie prowadzonych badań powstało sześć tomów studiów pt. *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, wydanych w latach 2019–2020. Więcej na temat przebiegu i wyników badań zob. <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/1> [dostęp: 7.02.2022].

² O koncepcji A.O. Lovejoya, czyli tzw. historii idei (*the History of Ideas*), zob. *idem*, *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, przeł. A. Przybysławski, Gdańsk 2009. Zob. także *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 5: *Idee przewodnie* (seria Światło i Ciemność), M. Dobkowski, T. Cegielski (red.), Gdańsk 2020.

³ Inspiracje ezoteryczne odcisnęły wyraźne piętno na europejskiej literaturze przełomu XIX i XX w., zwłaszcza na twórczości symbolistów francuskich i rosyjskich, a także sztuce scenicznej tego okresu. Z praktyk ezoterycznych wyrosło również malarstwo abstrakcyjne (Hilma af Klint, Wassily Kandinsky). Zob. np. *Motywy ezoteryczne w literaturze rosyjskiej przełomu XIX i XX wieku* (seria Światło i Ciemność), E. Biernat (red.), Gdańsk 2001 oraz pozostałe tomy serii Światło i Ciemność z lat 2006–2020.

⁴ Niniejszy artykuł powstał w ramach zespołowego projektu badawczego „Biodynamika w Polsce 1924–2024. Zachodnia filozofia ezoteryczna jako impuls nowoczesności. Transdyscyplinarne badania

gdy idee ezoteryczne nie miały szans zaistnieć w przestrzeni publicznej w Polsce⁵. Niniejszy artykuł jest pierwszą próbą wskazania źródeł, warunków powstania oraz przyczyn transformacji ezoterycznych idei, przedstawionych przez Rudolfa Steinera w 1924 roku, związanych z duchowymi aspektami rolnictwa przyszłości, które w efekcie okazały się atrakcyjną propozycją alternatywnego rozwoju cywilizacji, inspirującą już w latach 30. XX wieku polskich właścicieli ziemskich i rodzimych uczonych.

Biodynamika 0.1: Ezoteryczne wykłady w Kobierzycach w 1924 roku

Biodynamika, rolnictwo biodynamiczne lub według polskiego przedwojennego nazewnictwa gospodarka biologiczno-dynamiczna⁶, narodziła się na gruncie koncepcji Rudolfa Steinera (1861–1925), a konkretnie cyklu wykładów, które ten austriacki filozof, reformator społeczny i twórca antropozofii, wygłosił niespełna rok przed śmiercią. Do wykładów tych doszło niedługo po przekształceniu Towarzystwa Antropozoficznego (AG)⁷ z organizacji ezoterycznej działającej jawnie, lecz dyskretnie, w otwartą organizację inicjacyjną – Powszechnie Towarzystwo Antropozoficzne (AAG)⁸, posiadające oddziały w różnych krajach Europy Zachodniej i Środkowo-wschodniej. Sercem tej nowej formacji miało być „drugie Goetheanum”⁹ i działająca przy nim Wolna Wszechnica Wiedzy Duchowej¹⁰, której zadaniem było przygotowanie jednostek i społeczeństw do wejścia w nową erę. Zdaniem współczesnych antropozofów od tego czasu wszelkie działania w ruchu antropozoficznym, włączając w to rozmaite projekty społeczne, miały być przeniknięte nowym „rozmachem

---

historii idei”, realizowanego na Uniwersytecie Gdańskim w ramach programu Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza (2021–2024).

⁵ Przedwojenny ezoteryzm w Polsce w jego różnych odmianach traktuje się często jak zerwana nić – nurt ideowy, który nie miał szans rozwijać się w powojennej komunistycznej Polsce, zwłaszcza w okresie stalinowskim. Istnieją jednak ważne i liczne przesłanki wskazujące, że niektóre ezoteryczne idee o przedwojennym rodowodzie nie zostały zapomniane czy zarzucone po 1945 r., ale przetrwały i przeniknęły do kultury PRL-u dzięki specyficznej transformacji rozpoczętej już w latach 30.

⁶ Die biologisch-dynamische Landwirtschaft. Polską nazwę zob. np. w polemicznym artykule Jana Lutosławskiego, *Granice sensu tzw. metody biologiczno-dynamicznej*, Warszawa 1935 (odbitka z „Gazety Rolniczej” 1935, nr 7).

⁷ Towarzystwo Antropozoficzne, czyli Anthroposophische Gesellschaft działało od 1913 do 1924 r. Zob. M. Rzczycka, K. Arciszewska-Tomczak, *Z dziejów polskiej antropozofii*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 1: *Teozofia i antropozofia* (seria Światło i Ciemność), M. Rzczycka, I. Trzczińska (red.), Gdańsk 2019, s. 131–210.

⁸ *Ibidem*. Powszechnie Towarzystwo Antropozoficzne, czyli Allgemeine Anthroposophische Gesellschaft powołane w 1924 r., działa nieprzerwanie do dzisiaj. Zob. *Allgemeine Anthroposophische Gesellschaft*, <https://goetheanum.ch/de/gesellschaft#die-gesellschaft-weltweit> [dostęp: 1.02.2022].

⁹ To nowe centrum antropozoficzne, które istnieje i działa do dziś, powstało na miejscu tak zwanego pierwszego Goetheanum – budowli doszczętnie zniszczonej w wyniku pożaru w noworoczną noc 1922/1923 r.

¹⁰ Freie Hochschule für Geisteswissenschaft. W polskich publikacjach poświęconych antropozofii stosuje się także nazwę Wolna Wyższa Szkoła Nauki Duchowej.

ezoterycznym”¹¹. Ta zmiana, zarówno ideowa, jak i organizacyjna, została ogłoszona na przełomie 1923 i 1924 roku na Konferencji Bożonarodzeniowej w Dornach – antropozoficznym centrum w Szwajcarii. Sześć miesięcy później Rudolf Steiner poprowadził osiem wykładów znanych dziś pod nazwą *Kursu rolniczego*¹².

Warto przypomnieć, że ta właśnie forma propagowania idei antropozoficznych była najważniejszą i jak się wydaje – najskuteczniejszą metodą przyjętą przez Steinera. Twórca tego ruchu był wykładowcą niezwykle aktywnym. Szeroki zakres tematycki prawie pięć tysięcy prelekcji wygłoszonych w ciągu dwudziestu czterech lat daje wyobrażenie o sile oddziaływania na współczesnych, ale także o wszechstronności twórcy antropozofii. Wykłady, które ezoteryk dawał w wielu miastach Europy, układały się w cykle poświęcone różnym aspektom Duchowej Nauki¹³. Część z nich dotyczyła źródeł ezoteryzmu, inne – sposobów istnienia i poznania światów duchowych, specyfiki procesów myślowych i rozwoju świadomości, losu istot ludzkich od chwili śmierci do ponownych narodzin, problemów dobra i zła. Jeszcze inne kreśliły podstawy tak zwanej antropozoficznej symptomatologii historii, omawiały reguły kosmicznej ewolucji i prawa karmy, problemy przyszłości cywilizacji, w tym poszczególnych regionów świata i narodów. Pojedyncze wystąpienia i całe cykle poświęcał Steiner sztuce, architekturze, religii oraz wybranym konceptom społecznym. Niektóre wykłady miały charakter otwarty – przeznaczone były dla wszystkich zainteresowanych. Pozostałe były kierowane wyłącznie do antropozofów.

Dziewięć wykładów rolniczych, wygłoszonych w dniach od 7 do 16 czerwca 1924 roku, zostało zorganizowanych w Koberwitz pod Breslau, czyli w dzisiejszych Koberzycach nieopodal Wrocławia. Ich oficjalny początek zaplanowano na święto Zesłania Ducha Świętego (niedzielę Zielonych Świątek), żeby podkreślić wyjątkowe znaczenie tego dnia w procesie duchowego odrodzenia świata¹⁴. Wykłady miały charakter zamkniętej sesji, przeznaczonej przede wszystkim dla właścicieli ziemskich związanych z antropozofią. Ponad 110-osobowe grono słuchaczy stanowili zwolennicy Steinera pochodzący z różnych niemieckich regionów, najczęściej z terenów Dolnego Śląska¹⁵. Organizatorami i gospodarzami spotkań byli hrabiostwo Carl

¹¹ S.O. Prokofieff, P. Selg, *Konferencja Bożonarodzeniowa i powstanie nowych misterii*, przeł. M. Waśniewski, Gdynia 2017, s. 9.

¹² R. Steiner, *Geisteswissenschaftliche Grundlagen zum Gedeihen der Landwirtschaft. Landwirtschaftlicher Kurs. Acht Vorträge, eine Ansprache und vier Fragenbeantwortungen, gehalten in Koberwitz bei Breslau vom 7. bis 16. Juni 1924, und ein Vortrag in Dornach am 20. Juni 1924* [GA 327], Dornach 1999. Polskie wydanie: R. Steiner, *Kurs rolniczy. Podstawy całościowego myślenia w rolnictwie ekologicznym. 9 wykładów wygłoszonych w Koberwitz (Koberzyce) od 7 do 16 czerwca 1924 r.*, wstępem i przypisami opatrzyli D.J. Durich *et al.*, przeł. M. Szoblik, Bielsko-Biała 2007.

¹³ W pismach i wykładach Rudolfa Steinera: *Geisteswissenschaft*. Ten charakterystyczny dla XIX-wiecznej filozofii niemieckiej termin jest tłumaczony najczęściej jako „nauki humanistyczne” lub „humanistyka”, jednak w pismach Steinera tłumaczonych przez polskich antropozofów oraz polskich publikacjach antropozoficznych konsekwentnie stosuje się formę Nauka Duchowa lub Wiedza Duchowa.

¹⁴ Antropozofowie, uważający się za kontynuatorów tradycji ezoterycznego chrześcijaństwa przywiązują dużą wagę do kalendarza liturgicznego. Stąd ważne wydarzenia antropozoficzne były od początku istnienia tej formacji organizowane w dni poprzedzające lub przypadające na najważniejsze święta chrześcijańskie.

¹⁵ John Paull ustalił listę 110 uczestników kursu. Zob. J. Paull, *The Koberwitzers: Those Who Attended Rudolf Steiner's Agriculture Course at Koberwitz in 1924*, „International Journal of Environmental

(1869–1928) i Johanna von Keyserlingk (1879–1966), oddani uczniowie twórcy antropozofii, którzy od dłuższego czasu czynili starania, by przybył on do ich posiadłości w Kobierzycach z wykładami poświęconymi perspektywom rozwoju rolnictwa¹⁶.

Realizacja tych planów zbiegła się z powołaniem do życia wspomnianej antropozoficznej szkoły wyższej jako instytucji badawczo-rozwojowej i jednocześnie dydaktycznej, działającej wewnątrz AAG. Struktura wszechnicy opierała się na pracy sekcji, w ramach których miały działać zespoły badawcze oraz artystyczne¹⁷. Z zasady sekcjami o charakterze badawczym kierowali uczeni, specjaliści w swoich dziedzinach. Ten naukowy model wyrastał wprost z akademickich doświadczeń samego Steinera¹⁸ oraz wielu jego uczniów pochodzących ze środowisk uniwersyteckich¹⁹. W ramach zintegrowanych działań sekcji przyrodniczej, matematyczno-astronomicznej i rolniczej miały rozwijać się antropozoficzne badania w zakresie organicznej uprawy ziemi, hodowli zwierząt oraz produkcji żywności. Praca poszczególnych zespołów wszechnicy miała stworzyć podstawy nauki przyszłości, opartej nie tylko na głębokim zrozumieniu praw rządzących światem, ale i duchowym ich przeżyciu. W założeniu Rudolfa Steinera, projekt wszechnicy zakładał transformację nauki przez jej uduchowienie, czyli włączenie do naukowego procesu poznania wiedzy (teoretycznej i praktycznej) o duchowych, a nie tylko materialnych aspektach rzeczywistości²⁰. Podstawy ideowe oraz wypracowywane we wszechnicy metodologie badawcze miały więc charakter zdecydowanie alternatywny wobec teorii i praktyk naukowych obowiązujących w tym czasie w środowiskach akademickich.

Zarysowana na przełomie 1923 i 1924 roku idea wyższej szkoły rozwoju duchowego oraz misji antropozofii była konsekwentnie rozwijana przez twórcę tego ruchu

---

Planning and Management” 2020, vol. 6, no. 2, s. 47–54. Gospodyni Koberwitz, hrabina Johanna von Keyserlingk, wspominała, że osób uczestniczących w kursie było ok. 130. Zob. *Twelve Days with Rudolf Steiner Revised new edition from the posthumous writings of Countess Johanna Keyserlingk*, [w:] *The birth of a new agriculture. Koberwitz 1924 and the Introduction of Biodynamics*, compiled and ed. by Adalbert Graf von Keyserlingk, Forest Row 2000, s. 62.

¹⁶ Rudolf Steiner odwiedzał Keyserlingków w Koberwitz trzykrotnie: na przełomie stycznia i lutego 1922 r., w maju tego samego roku, a następnie w czerwcu 1924. Zob. *Twelve Days...*, s. 52–80. 22 maja 1922 r. antropozofowie Immanuel Voegele (1897–1959) i Erhard Bartsch (1895–1960) wystosowali do Steinera list z prośbą o wykłady a hrabia Kayselingk przesłał pytania od zainteresowanych rolników wraz z zaproszeniem do Kobierzyc jako miejsca przyszłych prelekcji. *Wege zum Landwirtschaftlichen Kurs*, b.a., <https://www.anthroposophie.ch/de/landwirtschaft-ernaehrung/themen/artikel/entwicklungsgeschichte/wege-zum-landwirtschaftlichen-kurs.html> [dostęp: 20.12.2021].

¹⁷ Obecnie działa jedenaście sekcji wszechnicy: antropozoficzna (ogólna), matematyczno-astronomiczna, medyczna, przyrodnicza, rolnicza, pedagogiczna, sztuk plastycznych, kształtowania mowy oraz sztuki scenicznej, estetyki, nauk społecznych oraz sekcja młodzieżowa.

¹⁸ Steiner ukończył Politechnikę Wiedeńską. Dysertację doktorską w zakresie filozofii obronił na Uniwersytecie w Rostoku (1891). W latach 1890–1896 opracowywał przyrodnozawcze prace Goethego, przygotowując część wielotomowego naukowego wydania dzieł zebranych niemieckiego klasyka.

¹⁹ Np. matematyczka i astronomka Elisabeth Vreede (1879–1943), lekarka Ita Wegman (1876–1943), prawnik Guenther Wachsmuth (1893–1963). Wśród polskich uczniów Steinera naukowcami byli np. chemik Jan Lagutt von Ostheim (1873–1944), Henryk Kunzek (1871–1928) i Karol Homolacs (1874–1962).

²⁰ Na temat wszechnicy zob. R. Steiner, *Die Konstitution der Allgemeinen Anthroposophischen Gesellschaft und der Freien Hochschule für Geisteswissenschaft. Der Wiederaufbau des Goetheanum 1924–1925* [GA 260a], Dornach 1987.

podczas wykładów wygłaszanych od stycznia do końca września 1924 roku²¹. Do tej grupy należą właśnie wspomniane wykłady kobierzycckie. Pełną nazwę cyklu²² można przetłumaczyć jako *Duchowe podstawy sukcesu rolnictwa* lub ściślej: *Podstawy Wiedzy Duchowej w zakresie rozwoju rolnictwa*. Tytuł podkreśla spirytualistyczną dominantę prelekcji Steinera. Był to bowiem kurs prezentujący podstawy ezoterycznej, witalistycznej koncepcji rzeczywistości, zbudowanej na fundamentach filozofii monistycznej, wyrażonej przez Steinera już w rozprawie *Filozofia wolności* z 1894 roku²³. Prelekcje obejmowały wybrane zagadnienia z zakresu uprawy roli, hodowli oraz metod produkcji rolnej, właściwych z punktu widzenia antropozofii jako nauki o duchowych podstawach świata.

Warto pamiętać, że kurs w Koberwitz był częścią zjazdu antropozoficznego zorganizowanego w tym samym czasie we Wrocławiu. Popołudniami Rudolf Steiner prowadził tam wykłady ezoteryczne, które były przeznaczone dla znacznie większego grona antropozofów. Prelekcjom tym towarzyszyły także sesje dla niezrzeszonej publiczności zainteresowanej duchową nauką oraz otwarte występy sceniczne eurytmicznej grupy Marii Steiner von Sievers, która wraz ze Steinerem przybyła z Dornach. Czerwcowy zjazd w 1924 roku na Dolnym Śląsku był zatem wydarzeniem na dużą skalę, której podstawowym celem było propagowanie zadań nowo powstałego AAG. Kurs rolniczy był jednym z elementów promocji wszechnicy, skierowanej do potencjalnych słuchaczy i współpracowników, a także okazją do nakreślenia zainicjowanych tam planów badawczych.

Biodynamika 1.0

Dzięki inicjatywie Carla Keyserlingka grupa uczestników kursu stworzyła pierwsze rolnicze koło eksperymentalne, którego zadaniem było wdrażanie alternatywnych metod uprawy ziemi, opracowywanych i weryfikowanych przez zespoły sekcji rolniczej, przyrodniczej i astronomicznej, zgodnie ze wskazówkami płynącymi z duchowych nauk Steinera. Współpraca uczonych z otwartymi na antropozofię rolnikami miała stworzyć podstawy nowego sposobu uprawy ziemi, wpisanego w znacznie

²¹ W ciągu pierwszych dziewięciu miesięcy 1924 r., ostatniego roku swojego życia, Steiner wygłosił aż 406 wykładów. Poświęcił je przede wszystkim idei i miejscu antropozofii w przyszłości, w tym pedagogice, medycynie oraz rolnictwie. Jednym z wątków powtarzających się w tym okresie była kwestia misji antropozofii i antropozofów. Wykłady pochodzące z tego okresu, nazywane karmicznymi, uważane są za ideowy testament twórcy antropozofii.

²² R. Steiner, *Geisteswissenschaftliche Grundlagen...*, op. cit.

²³ *Idem, Die Philosophie der Freiheit. Grundzüge einer modernen Weltanschauung. Seelische Beobachtungsergebnisse nach naturwissenschaftlicher Methode* [GA 4], Dornach 1958. Polskie wydanie R. Steiner, *Filozofia wolności. Główny zarys nowoczesnego światopoglądu. Wyniki obserwacji w sferze duszy dokonanych metodą przyrodniczą*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 2000. Monizm Steinera wyrasta bezpośrednio z poglądów Goethego i Haeckla. Na temat roli tej koncepcji filozoficznej w antropozofii zob. D. Oboleńska, *Antropozoficzny model kulturowy Rudolfa Steinera*, „Studia Religioznawcze” 2023, nr 1, s. 17–31.

szerszy koncept antropozoficznej reformy społecznej, mającej w odległej przyszłości doprowadzić do powszechnego wdrożenia antropozoficznego modelu kulturowego²⁴.

Z antropozoficznych publikacji wynika, że wykłady u Keyserlingów zrodziły się z dwóch rodzajów potrzeb uczestników tych spotkań. Z jednej strony, poszukiwano drogi wyjścia z katastrofalnej sytuacji niemieckiego rolnictwa, polegającej na pogorszeniu wielkości, a zwłaszcza jakości plonów i wytwarzanej z nich żywności oraz degeneracji nasion roślin uprawnych. Przyczyną było podobno powszechne stosowanie sztucznych nawozów azotowych, produkowanych z wojennej amunicji. Ujmując rzecz lapidarnie: nawozy sztuczne były coraz droższe, a plony uzyskiwane w wyniku ich stosowania coraz słabsze. Hrabia Keyserlingk jako główny organizator kursu był przekonany, że rozległa wiedza fachowa Rudolfa Steinera, który wielokrotnie wspierał specjalistów różnych dziedzin, także tym razem okaże się zbawienna²⁵.

Z drugiej strony, Keyserlingkowie oraz grono właścicieli ziemskich i antropozofów specjalnie zaproszonych do Kobierzyc oczekiwało od swego mentora antropozoficznych wykładów i dyskusji, będących odpowiedzią na ich duchowe potrzeby. Miał więc być to cykl o wyjątkowym statusie: specjalistyczny, skierowany do praktyków i dotyczący praktycznych sfer ich działalności zawodowej, wskazujący możliwości rozwoju gospodarstw dzięki współpracy z uczonymi z wszechnicy, a jednocześnie odnoszący się wprost do ezoterycznych idei leżących u podstaw nauk Doktora Steinera. Postawa twórcy antropozofii wobec tych wykładów potwierdza wyjątkowy charakter tego przedsięwzięcia. Grono słuchaczy miało ograniczać się do zwolenników antropozofii, znających dobrze jej założenia i metody duchowej nauki, a jednocześnie mających doświadczenia jako gospodarze w swoich majątkach. Przez cztery lata treść kursu była objęta klauzulą tajności – miała pozostać znana wyłącznie uczestnikom i pracownikom wszechnicy²⁶. Steiner, w przeszłości należący do weimarskiego środowiska naukowego, a nawet aspirujący do katedry profesorskiej w Jenie²⁷, zdawał sobie sprawę, że upowszechnienie założeń biodynamiki na etapie stawiania kontrowersyjnych hipotez, często podważających ustalenia biologów i specjalistów w zakresie agronomii, na dodatek niepopartych miarodajnymi

²⁴ Por. D. Oboleńska, *Antropozoficzny model kulturowy...* Zob. także prace R. Steinera na temat reformy społecznej: *idem, Zasadnicze podstawy nowego ustroju społeczeństwa i państwa* [GA 23], przekład jedynie autoryzowany Jadwigi Siedleckiej i Tadeusza Witkowskiego, Warszawa [1927]; *idem, Kurs ekonomii społecznej. 14 wykładów wygłoszonych w r. 1922 ze stenogramu nie sprawdzonego przez autora* [GA 340], przeł. Dr M. P. O. [Maria Paulina Orsetti, 1880–1957], Warszawa 1935; *idem, Sedno kwestii społecznej*, autorz. przekład M.O., M.W., Warszawa 1938.

²⁵ *Twelve Days with Rudolf Steiner...*, s. 64.

²⁶ W Dornach 20 czerwca 1924 r. Steiner stwierdzał: „Tam [na kursie w Kobierzycach – U.P.S., M.R.] były także osoby zainteresowane rolnictwem, które nie mogły wejść do tego koła [eksperymentalnego, złożonego wyłącznie z rolników i uczonych z wszechnicy – U.P.S., M.R.]; otrzymali oni wyraźne polecenie, żeby nie rozpowiadać o tym każdemu, kto się nawinie (jak to u nas, antropozofów, zwykle bywa), dlatego, że te sprawy tylko wówczas zyskają praktyczne znaczenie, gdy wszystko to, co było treścią kursu, pozostanie w kręgu specjalistów i będzie przetestowane przez rolników. Niektóre kwestie powinny być testowane przez cztery lata. W tym czasie wszystko, co było przekazane w formie rad praktycznych, nie powinno wychodzić poza krąg grupy rolniczej” [tłum. – U.P.S., M.R.]. Zob. R. Steiner, *Geisteswissenschaftliche Grundlagen...*

²⁷ R. Steiner, *Mein Lebensgang* [GA 28], Dornach 2000.

wynikami doświadczeń, ściągnie na głowy antropozofów lawinę zarzutów, które trudno będzie odeprzeć.

Konieczność sprawdzenia w praktyce propozycji przedstawianych na wykładach w Kobierzycach była wyraźnie podkreślana przez Steinera podczas całego kursu. Dlatego prelekcje oraz towarzyszące im dyskusje z uczestnikami należy traktować przede wszystkim jako akt założycielski projektu rolnictwa biodynamicznego, zaplanowanego na lata, a raczej dziesięciolecia (w gruncie rzeczy – na pokolenia, jeśli uwzględnić koncepcje karmiczne Steinera, wskazujące na odległą przyszłość ludzkości inspirowanej Duchową Nauką²⁸).

Po wykładach na Dolnym Śląsku²⁹ idee rolnictwa organicznego zaczęły nabierać realnych kształtów. Co prawda choroba, a następnie śmierć Rudolfa Steinera w marcu 1925 roku poważnie skomplikowały wiele spraw w AAG, ale ostatecznie nie zniweczyły ambitnych planów, kreślonych przez twórcę ruchu. Badania prowadzone we wszechniczy w ścisłej współpracy z rolnikami z kół eksperymentalnych na świecie dały początek nowoczesnemu ekologicznemu rolnictwu XX wieku. Do grona najbardziej zasłużonych pionierów metody biodynamicznej zalicza się dziś między innymi Guenthera Wachsmutha (1893–1963), Franza Dreidaxa (1892–1964), Ehrenfrieda Pfeiffera (1899–1961), Erharda Bartscha (1895–1960), Immanuela Voegele (1897–1959), Eugena Kolisko (1889–1939) i jego żonę Elisabeth (1889–1976), Almara von Wistinghausena (1904–1989), Nikolausa Remera (1906–2001) oraz Marię Thun (1922–2012) działających zarówno w Goetheanum, jak i poza centrum w Dornach.

Biodynamika w Polsce

Już na wczesnym etapie rozwoju metody biodynamicznej, u schyłku lat 20., czyli po upływie czteroletniego okresu milczenia na temat biodynamiki, znalazła ona zwolenników w Polsce. Przyczyniły się do tego prelekcje i konsultacje dla rolników-antropozofów prowadzone przez Guenthera Wachsmutha w Warszawie w październiku 1929 roku w czasie uroczystego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Antropozoficznego³⁰, a następnie jego bliska współpraca z senatorem Stanisławem Karłowskim (1879–1939) z Wielkopolski, rozpoczęta – podobno – od przypadkowego spotkania w pociągu³¹.

²⁸ Zob. R. Steiner, *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge*, 6 Bande [GA 235-240], Dornach 1988–1994.

²⁹ W ramach akcji wcielania w życie idei przedstawionych na Konferencji Bożonarodzeniowej na przełomie 1923 i 1924 r., prosto z Wrocławia i Kobierzyc Steiner pojechał do dwóch innych antropozoficznych centrów – Instytutu w Jenie-Lauenstein, gdzie przeprowadził kurs dla pedagogów z antropozoficznego ośrodka pedagogiki specjalnej, oraz do szkoły waldorfskiej w Stuttgarcie.

³⁰ W dniach 23–29 października 1929 r. odbył się uroczysty zjazd Polskiego Towarzystwa Antropozoficznego, istniejącego formalnie od 1924 r. w strukturach AAG. Imprezie towarzyszyły wykłady gości z Dornach (Marii Steiner von Sivers, Guenthera Wachsmutha, Romana Boosa i Curta Englerta-Faye). Zob. M. Rzczycka, K. Arciszewska-Tomeczak, *op. cit.*, s. 193–198.

³¹ Zob. A. von Wistinghausen, *Erinnerungen an den Anfang der biologisch-dynamischen Wirtschaftsweise. Vom landwirtschaftlichen Auftrag Rudolf Steiners und von seinen Schülern*, Darmstadt 1982, s. 75.

Na terenie majątku Szelejewo (gm. Gostyń), o powierzchni 1724 hektarów, na początku lat 30. powstało eksperymentalne koło badawcze pod nazwą: „Zespół Pracy Rolników i Ogrodników pracujących metodą biol.-dynam.”³², które wspierali przedstawiciele antropozoficznej wszechnicy, wspomniany Guenther Wachsmuth, Almar von Wistinghausen, a także Erhard Bartsch i Nikolaus Remer³³. Koło przewodniczył dyrektor dóbr szelejewskich Paweł (Paul) Rauhut. Właściciel Szelejewa Stanisław Karłowski prawdopodobnie wchodził w skład tego koła³⁴, chociaż nie udało się dotychczas potwierdzić jego przynależności do AAG lub Polskiego Towarzystwa Antropozoficznego³⁵. Członkami szelejewskiego koła byli także właściciele innych majątków z Wielkopolski, w większości narodowości niemieckiej – jak przekonywał jeden z krytyków biodynamiki³⁶. Z dokumentów archiwalnych Polskiego Towarzystwa Antropozoficznego wynika, że z kołem tym byli również związani dwaj właściciele dużych gospodarstw na wschodnich krańcach Rzeczypospolitej, antropozofowie: Janusz Suski z majątku Sycze (gmina Żyrardów) i Boris Postowski z pobliskiego majątku Niedźwiadka nieopodal Małoryty (obecnie na terenie Republiki Białorusi)³⁷. Udało się ustalić, że drugie koło eksperymentalne działało również w Wielkopolsce – w Pniewach (gm. Szamotuły) w majątku Karla-Augusta von Massenbach, antropozofa, dobrego znajomego Stanisława Karłowskiego³⁸.

Z kilkudziesięciu polskich publikacji z lat 1934–1939 dotyczących biodynamiki wynika, że w ciągu zaledwie kilku lat po przestawieniu Szelejewa na „metodę b-d” gospodarstwo nie tylko zaczęło osiągać wyraźny wzrost ekonomiczny, ale było prawdopodobnie jednym z największych wówczas gospodarstw tego typu w Europie. Dzięki staraniom senatora Karłowskiego wielkopolski majątek stał się ważnym ośrodkiem opiniotwórczym, przyciągającym uwagę właścicieli ziemskich, borykających się z podobnymi problemami jak rolnicy w Niemczech. Na temat skuteczności metody biodynamicznej na łamach polskiej prasy branżowej wypowiadał się najczęściej sam właściciel Szelejewa, ale pojawiały się także artykuły innych zwolenników nowego modelu rolnictwa³⁹. Redaktorzy wpływowej prasy rolniczej, uza-

³² Zob. S. Karłowski, *Odpowiedź na pytanie nr 2005 o możliwość nabycia szczepionek b-d*, „Gazeta Rolnicza” 1935, nr 9–10, s. 280.

³³ A. von Wistinghausen, *op. cit.*, s. 75.

³⁴ Trwają prace badawcze w szwajcarskich i polskich archiwach antropozoficznych, których celem jest ustalenie składu osobowego koła w Szelejewie oraz rekonstrukcja kalendarium działalności tej grupy oraz innych grup działających w Polsce.

³⁵ Z dokumentów antropozoficznych wynika, że członkowie pierwszych kół eksperymentalnych byli antropozofami lub – co najmniej – zwolennikami Duchowej Nauki.

³⁶ Zob. J. Ryx, *Gospodarka biologiczno-dynamiczna u siebie*, Warszawa 1935 (osobne odbicie z zeszytów nr 22 i 23 „Gazety Rolniczej” z 31 V i 7 VI 1935 r.), s. 4 (przypis).

³⁷ List Marii Przybrowskiej do Marie Metzener-Day, 21 sierpnia 1929 r., rps oraz list Janusza Suskiego do Guenthera Wachsmutha z 1951 lub 1952 r., rps (bez daty dziennej), Goetheanum Dokumentation Archiv A.02.008.001.

³⁸ Zob. S. Karłowski, *Odpowiedź...*, s. 280.

³⁹ Np. S. Karłowski, *Nieco światła do artykułów P. Jerzego Ryxa o gospodarce biologiczno-dynamicznej*, „Gazeta Rolnicza” 1934, nr 46, s. 1218–1219; *Nowe prądy w rolnictwie*, „Echo Miast i Wsi” 1934, nr 3, s. 5–6; J. Skulski, *Gospodarka biologiczno-dynamiczna. Myśli o zwalczaniu szkodników w rolnictwie*, „Rolnik” 1933, nr 51, s. 808–810; J. Suski, [Memoriał w sprawie BD], w artykule J. Ryxa,

leżnieni od finansowego wsparcia producentów nawozów sztucznych, przyjmowali najczęściej postawę bardzo krytyczną lub – zdecydowanie rzadziej – polemiczną. Prasowa debata na temat biodynamiki, tocząca się w tym okresie, należy do bardzo interesujących wątków, potwierdzających wpływ tradycji ezoterycznych na praktyki społeczne w II RP.

W drugiej połowie lat 30. pojawiają się także ciekawe publikacje, świadczące o oddziaływaniu antropozoficznych idei na naukę polską. Są to głosy uczonych, przede wszystkim z Uniwersytetu Poznańskiego, którzy antropozofami prawdopodobnie nie byli, ale wyraźnie interesowali się konceptem biodynamiki. Eksperyment w Szelejewie jako modelowy przykład nowego – organicznego – podejścia do uprawy roli i hodowli zwierząt, włączali oni do swoich badań naukowych. Postacią zasługującą na szczególną uwagę w tym kontekście jest przede wszystkim profesor Bronisław Niklewski (1879–1961), specjalista w zakresie nawozów organicznych, stały bywalec majątku w Szelejewie i uważny obserwator prowadzonych tam doświadczeń. Do tego grona należał także profesor Adam Wodziczko (1887–1948), biolog, botanik, twórca koncepcji tak zwanej fizjotaktyki⁴⁰, i – co szczególnie interesujące w związku z badaniami nad ezoteryzmem – w młodzieńczych latach bliski współpracownik Wincentego Lutosławskiego w stowarzyszeniu „Eleusis”, mającym wiele cech wspólnych z ezoterycznymi formacjami inicjacyjnymi tych czasów⁴¹.

Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej biodynamiczne zainteresowania polskich uczonych znajdują wyraz w czasopiśmie naukowym „Biologia a Życie”. Wydaje się, że ten nowy tytuł prasowy, zainicjowany przez senatora Karłowskiego, obejmujący tematy bliskie biodynamice, zapowiada narodziny w Polsce naukowej ekologii, jako tendencji, która nie miała jednak szans rozwinąć się w kolejnych latach w związku z wybuchem wojny. Wstępna analiza artykułów opublikowanych w czterech numerach tego czasopisma w 1939 roku pozwoliła dostrzec wyraźne przenikanie idei o ezoterycznym rodowodzie do dyskursu naukowego. Warto jednak zaznaczyć, że idee te przeniknęły do „Biologii a Życia” w „zneutralizowanej”, „zeświecczonej” formie: publikowane teksty pozbawione są leksykalnych środków, mogących kojarzyć się czytelnikom z ezoteryzmem czy w ogóle z duchowością, ale obecne są w nich ezoteryczne konteksty, widoczne właśnie na poziomie idei. Najważniejsze idee elementarne, o których piszemy w dalszej części artykułu, pozostają te same, jednak polscy uczeni ujmują je w ramy akademickich publikacji, odwołując się do tradycyjnych naukowych badań i konceptów uznanych w świecie oficjalnej nauki czwartej dekady XX wieku. To jednak praktyka stojąca w sprzeczności z intencją Rudolfa Steinera, który zachowanie aspektu duchowego w nowym modelu rolnictwa uważał za kluczowe dla zrozumienia i powodzenia tego społecznego projektu.

Tak zwana *gospodarka biologiczno-dynamiczna albo antropozoficzna*, „Gazeta Rolnicza” 1934, nr 46, s. 1221 (przypis); S. Karłowski, *W sprawie gospodarki biologiczno-dynamicznej. Zakończenie polemiki*, „Gazeta Rolnicza” 1935, nr 5, s. 94–98.

⁴⁰ Por. np. prace: A. Wodziczko, *Pojednanie z przyrodą*, „Ochrona Przyrody” R. 15, 1935, z. 1, s. 1–12; *idem*, *Wspólnoty Życia i Ziemi*, „Biologia a Życie” 1939, nr 3, s. 159–165.

⁴¹ Zob. A. Świerżowska, *Stowarzyszenie Patriotyczno-Religijne „Eleusis”*, [w:] *Leksykon Polskiego Ezoteryzmu 1890–1939*, <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/647> [dostęp: 2.02.2022].

W przypadku tych tekstów nie można zatem mówić o spirytualizacji nauki, postulowanej przez antropozofów, a jedynie o pewnej zauważalnej tendencji, polegającej na szerokim, holistycznym ujmowaniu zjawisk i procesów przyrodniczych. Publikacje, które pojawiły się na łamach „Biologii...” autorstwa wspomnianych Bronisława Niklewskiego, Adama Wodiczko i innych są obecnie obiektem szczegółowych badań porównawczych prowadzonych przez autorki artykułu.

Warto podkreślić, że opisana tendencja w rozwoju metody biodynamicznej u schyłku lat 30. wpisywała się w prognozy, ale i obawy kreślone przez Rudolfa Steinera ponad dekadę wcześniej, gdy inicjowano pracę wszechnicy. Podczas spotkań w majątku Keyserlingków w 1924 roku, twórca antropozofii zarysował najważniejsze idee przewodnie i wskazał tendencje, które w przyszłości miały pojawić się w działaniach jego uczniów, a następnie kontynuatorów dzieła. Wyjaśnić w tym miejscu trzeba, że według Rudolfa Steinera najściślejsze grono jego uczniów, to znaczy budowniczości pierwszego i drugiego Goetheanum (tzw. dornacherzy) oraz współtwórcy wszechnicy i ich współpracownicy, a także antropozofowie zaangażowani w propagowanie Duchowej Nauki na świecie, realizowali misję specjalną: byli założycielami nowej kultury i cywilizacji, „siewcami idei”, która miała rozwinąć się w kolejnych epokach⁴². Ich praca nie miała ograniczać się do jednego ludzkiego życia, ale przenosić się na kolejne inkarnacje. Dzięki temu procesowi, odbywającemu się na poziomie materialnym i duchowym, przewidzianemu na wiele pokoleń, ludzie mieli stopniowo wchłaniać i rozwijać idee nowego, to jest antropozoficznego modelu kultury. Zasadniczą rolę w przyszłych losach antropozofii, a więc i biodynamiki, odegrać miała stopniowa transformacja myślenia ludzi biorących udział w tym procesie. Już pierwsze kroki uczynione na tej drodze – musiały być świadome i oparte na duchowych doświadczeniach uczestników. Podkreślmy raz jeszcze, że ten duchowy aspekt biodynamiki jako nauki wchodzącej w skład antropozoficznego planu przebudowy świata, zakładał nie tylko wysoki poziom zrozumienia kosmicznych przyczyn i skutków procesów zachodzących w świecie. Duchowość w biodynamice oznaczała rozwój wewnętrzny każdego człowieka wstępującego na tę drogę, poznawanie „wyższych światów”, świadomą współpracę z istotami duchowymi (m.in. aniołami), uczestniczącymi w procesach zachodzących w „niepowtarzalnym organizmie” każdego gospodarstwa rolnego. Tak pojmowana duchowość jako ściśle określona postawa etyczna, miała być gwarantem przyszłego sukcesu metody biodynamicznej i szerzej – antropozoficznego modelu kulturowego.

⁴² W publikacjach i publicznych wystąpieniach R. Steiner często odwoływał się do tradycji różokrzyżowej, której duchowymi spadkobiercami mieli być antropozofowie. Wydaje się, że koncepcję znacząco odrozonowanego w czasie oddziaływania idei antropozoficznych na świat twórca tego ruchu zaczerpnął właśnie z legendy Różokrzyża. Według kanonicznej opowieści o mitycznym założycielu ezoterycznego bractwa Chrystianie Rosenkreutz, jego dzieło – idea uniwersalnej i podstawowej przemiany świata – zgodnie z zapowiedzią mistrza, odrodziła się po 120 latach od jego śmierci, znacznie silniejsza niż pierwotna. Mit głosi, że gdy w 1604 r. odnaleziono kryptę, w której spoczywało nienaruszone ciało różokrzyżowca, odkryto także jego ideowy testament pozostawiony potomnym, który uruchomił zainicjowany przez Rosenkreutza proces duchowej transformacji świata. Na ten temat zob. np. J. Prokopiuk, *Historia Różo-Krzyża*, Kraków 2013; *Boska Mądrość – Boska Natura. Przesłanie Manifestów różokrzyżowców w wizualnym języku siedemnastego stulecia*, J. Bouman, C. van Heertum (red.), przeł. W. Modrzejewska, J. Sachse, H. Stawryczewska, Kraków 2016.

Ideowe podstawy biodynamiki

W tym kontekście warto przyjrzeć się bliżej kompleksowi idei głoszonych podczas kobierzyckiego kursu w czerwcu 1924 roku. W naszym przekonaniu wpisują się one w klasyczny model zachodniego ezoteryzmu zaproponowany przez Antoine'a Faivre'a⁴³. Przypomnijmy, że francuski klasyk badań w tej dziedzinie wymienił sześć wyróżników tej specyficznej „formy myśli”, jak nazwał ezoteryzm charakterystyczny dla zachodniej cywilizacji. Kanoniczna jest według Faivre'a zasada korespondencji i współzależności, czyli myślenie oparte na założeniu, że między wszystkimi częściami widzialnego i niewidzialnego świata istnieje sieć wzajemnych powiązań, obejmujących makro- i mikrokosmos. Z tych relacji wynika analogia obowiązująca w skali kosmicznej, dotycząca wszystkich procesów zachodzących we wszechświecie. Najbardziej znana, stale obecna w różnych nurtach europejskiego ezoteryzmu epoki nowożytnej forma tego prawa pochodzi z hermetycznego tekstu *Tabula Smaragdina*: „To, co jest na dole, jest takie jak na górze, a (i) to co jest wyżej (wyższe) jest takie jak to, co jest niżej (niższe)”⁴⁴. Drugi stały wyróżnik ezoteryzmu dotyczy postrzegania całej natury, to jest wszystkich bez wyjątku jej elementów jako żywego organizmu, przenikniętego pierwiastkiem duchowym. Kolejna reguła rządząca myśleniem ezoterycznym to przekonanie o konieczności doświadczenia transmutacji, czyli duchowej przemiany poznającego, wyznaczającej najważniejszy sens jego inicjacji. Transmutacja lub transformacja – zgodnie z zasadą korespondencji i analogii – dotyczy nie tylko mikrokosmosu istoty ludzkiej, ale całego wszechświata. Ezoterycy działający u schyłku XIX i na początku XX stulecia nazywali tę ideę zasadą kosmicznej ewolucji, przedstawiając ją w formie „śruby wkręcającej się w czas”, helikoidy o rozszerzających się zwojach, obrazujących kolejne, coraz wyższe etapy rozwoju wszechświata. Ów kosmiczny ewolucjonizm wyłożony przez Helenę Bławatską w *Doktrynie Tajemnej*⁴⁵ i rozpropagowany przez zwolenników teozofii, stał się toposem, jednym z najważniejszych *loci communes* współczesnego ezoteryzmu na Zachodzie. Z tą ideą ściśle wiąże się czwarty wyróżnik wskazany przez Antoine'a Faivre'a – imaginacja i mediacja, które pełnią rolę narzędzi niezbędnych w procesie duchowej transformacji adepta, instrumentów służących do odczytywania kosmicznych analogii ukrytych w „księdze natury”. Mediatorami – pośrednikami w tym procesie mogą być zarówno elementy świata natury, jak i rytuały, symbole czy mantry, a także duchowe istoty należące do „wyższych światów”. Te ostatnie – zdaniem niektórych ezoteryków – pełnią rolę nauczycieli i dyskretnych przewodników ludzkości. Mediacją w sensie ezoterycznym można więc nazwać wszystko, co pozwala na poznanie innych wymiarów rzeczywistości.

Systematyzując miejsca wspólne „nauk tajemnych” Antoine Faivre zwracał uwagę także na zjawisko nazwane przez niego praktyką zgodności, które odnosi

⁴³ A. Faivre, *Access to Western Esotericism*, Albany 1994, s. 23–32.

⁴⁴ *Tabula Smaragdina*, w. 2.

⁴⁵ Zob. H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine: The Synthesis of Science, Religion and Philosophy*, vol. 1: *Cosmogogenesis*, part 1: *Cosmic Evolution*, London–Benares 1902.

się do przekonania panującego w niektórych środowiskach ezoterycznych o istnieniu wspólnego źródła rozmaitych tradycji duchowych⁴⁶. Jako ostatnią francuski badacz wymienia zasadę transmisji, czyli przekazu wiedzy o prawdziwej naturze rzeczywistości, płynącego od mistrza do ucznia zgodnie z hierarchicznym porządkiem wszechświata.

Jeśli podejmiemy próbę zestawienia idei rozwijanych przez Rudolfa Steinera w Kobierzycach w czerwcu 1924 roku z charakterystykami Antoine’a Faivre’a, okaże się, że *Kurs rolniczy*, poruszający problemy uprawy roli i hodowli zwierząt, a więc wykraczający poza tradycyjny zestaw tematów i wątków ezoterycznych, odnosi się jednak do antropozofii w sensie ścisłym, jako jednego z najbardziej wyrazistych i trwałych nurtów zachodniego ezoteryzmu XX wieku.

Ideą przewodnią kursu była bez wątpienia Żywa Ziemia, odwołująca się do koncepcji witalistycznych, według których we wszystkich elementach świata organicznego i nieorganicznego obecny jest Duch, a więc życie. W kobierzyczkich prelekcjach idea ta odnosi się do ziemi, czyli gleby, przenikniętej życiowymi mocami, które twórca antropozofii nazywa „pierwiastkiem eterycznym”⁴⁷. Według Steinera siły te można – i należy – umiejętnie wspomagać, dynamizować (stąd nazwa metody) w odpowiednich momentach cyklu wegetacyjnego, chcąc osiągnąć sukcesy w gospodarowaniu na roli, ale także pragnąc pozostać w harmonii z rytmem wszechświata. Antropozoficzny koncept Żywej Ziemi odnosi się również do całej planety, ujmowanej w kategoriach żywego organizmu, posiadającego „organy zewnętrzne i wewnętrzne”, czyli na przykład glebę pełniącą rolę przepony⁴⁸. Ziemia znajduje się w aktywnej, wzajemnej relacji z innymi obiektami kosmicznymi – także żywymi organizmami, oddziałującymi na nią globalnie, ale również specyficznie – na poszczególne części jej „ciała”. Obydwa motywy (ziemi-gleby i Ziemi-planety) powracają w kursie Steinera wielokrotnie, ogywane w rozmaitych kontekstach. Mamy więc na przykład rozważania na temat organicznego życia gleby, procesów jej ożywiania, swobodnego przenikania sił życiowych rośliny do gleby i na odwrót jako procesu kluczowego dla zrozumienia życia gospodarstwa. Ważne miejsce zajmują uwagi na temat dynamizującej roli organicznych nawozów i preparatów wyprodukowanych w gospodarstwie oraz osłabiania i degeneracji sił witalnych gleby i roślin przez stosowanie nawozów sztucznych, które nie mają możliwości wzmaganie procesów życiowych w glebie i roślinach⁴⁹. Ziemia ma dla antropozofów charakter sakralny, co wiąże się przede wszystkim z przekonaniem o wyjątkowej roli misterium Golgoty w procesie transformacji naszej planety⁵⁰.

⁴⁶ Ten koncept odwołuje się do idei *philosophia perennis* Agostino Steuco (1498–1548). Zob. np. I. Trzcińska, M. Rzezczycka, *Oblicza polskiego ezoteryzmu 1890–1939*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee* (seria Światło i Ciemność), M. Rzezczycka, I. Trzcińska (red.), Gdańsk 2019, s. 21.

⁴⁷ Zob. np. R. Steiner, *Kurs rolniczy...*, s. 53.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 51.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 26.

⁵⁰ Zob. na ten temat: S.O. Prokofieff, *Pojawienie się Chrystusa w postaci eterycznej*, przeł. M. Waśniewski, Gdynia 2013.

Z ideą Żywej Ziemi wiąże się wprost koncepcja wzajemnych relacji łączących wszystkie elementy rzeczywistości, skondensowana w obrazie organicznego gospodarstwa jako niepowtarzalnego, totalnego organizmu, samowystarczającego i wyraźnie wydzielonego spośród innych, ale jednocześnie związanego z regionem, kontynentem, jak również z całą planetą i kosmosem. Ten motyw pojawia się również w bardzo różnych kontekstach: duchowym – w związku ze współzależnością świata materialnego i duchowego; ekonomicznym – w związku z samowystarczalnością gospodarstwa, uwarunkowaną homeostazą wszystkich jego elementów; biologicznym – w związku z współzależnością roślin, zwierząt i ludzi, na przykład oddziaływaniem na siebie konkretnych gatunków roślin; chemicznym i geologicznym – w związku z witalnością gleby uzależnioną między innymi od obecności konkretnych minerałów w głębszych warstwach ziemi oraz w wodach na tym obszarze, a także od ukształtowania terenu; astronomicznym – w związku z wpływem planet i gwiazd na rozwój poszczególnych typów roślin (korzeniowych, naciowych itd.). W kobierzyczkich wystąpieniach Steinera pojawiają się uwagi odnoszące się do koniecznej współpracy rolników antropozoficznych z sekcją astronomiczną wszechnicy, wspólnego tworzenia astronomicznego kalendarza upraw, który powinien uwzględnić wpływ ciał niebieskich na proces wegetacji⁵¹.

Wykorzystanie wiedzy o procesach biologicznych, chemicznych i ściśle związanych z nimi procesach kosmicznych oraz subtelnymi siłami regulującymi te procesy, miało doprowadzić nie tylko do doraźnego zażegnania kryzysu w rolnictwie, to jest wypracowania opłacalnych metod produkcji zdrowego, smacznego pożywienia dla ludzi i zwierząt. Sprawa dotyczyła dużo ambitniejszych i dalekosiężnych celów społecznych. Chodziło o stworzenie i powszechne wdrożenie w przyszłości nowego modelu gospodarowania na roli, będącego – powtórzmy – częścią nowego modelu kultury, opartego na nauce duchowej. Kluczową rolę miała odgrywać w tym procesie wiedza i samoświadomość rolników pracujących w takich gospodarstwach. Steiner wskazywał zgromadzonym na wykładach właścicielom ziemskim⁵² na niezwykle ważną rolę, którą mieli oni odegrać w tym procesie. Z jednej strony, wkraczali na tę ścieżkę jako uczniowie przyjmujący wiedzę od Mistrza (tj. od Doktora Steinera), ale – z drugiej strony – to ich wiedza i doświadczenie miały stać się katalizatorami zmian. Wkrótce na ich barkach miała spocząć misja badawcza i pedagogiczna. Do nich jako ekspertów należało bowiem rozwijanie metody i nauczanie kolejnych pokoleń rolników. Z anonimowych producentów żywności, borykających się z bardzo trudną

---

⁵¹ Sekcję astronomiczno-matematyczną reprezentowała na kursie jej kierowniczka dr astronomii Elisabeth Vreede, która odpowiadała na pytania rolników zadawane po wykładach. Plany stworzenia biodynamicznego kalendarza udało się zrealizować w latach 50. antropozofce i specjalistce biodynamicznej Marii Thun (1922–2012). Każdego roku uaktualniony kalendarz biodynamiczny pt. *Dni siewu* jest wydawany w różnych wersjach językowych. Obecnie jego popularność w Polsce i innych krajach zdecydowanie wykracza poza środowisko antropozoficznych biodynamików.

⁵² Badania Johna Paulla nad przebiegiem i konsekwencjami kursu w Kobierzycach wskazują, że jedynie w przypadku 38% uczestników odnotowano ich afiliacje rolnicze. W przypadku pozostałych słuchaczy brak danych na temat ich związków z uprawą czy hodowlą. Zob. J. Paull, *op. cit.* W naszym przekonaniu większość zaproszonych przez Keyserlingków gości miała powiązania z rolnictwem, ewentualnie z nowo powstałą wszechnicą, w przeciwnym przypadku ich obecność na tym zamkniętym, specjalistycznym kursie byłaby nieuzasadniona.

sytuacją w branży, antropozoficzni rolnicy stawali się najważniejszymi figurami przyszłości. Ich zadanie polegało na przywróceniu kosmicznej równowagi świata, odrodzenia sił Ziemi⁵³. Warto dodać, że w 1924 roku Steiner rysował apokaliptyczną wizję upadku cywilizacji z głodu, ponieważ żywność produkowana w oparciu o nawozy sztuczne miała w niedalekiej przyszłości okazać się nie tylko niesmaczna, ale szkodliwa i w konsekwencji – zabójcza – brak jej było podstawowych wartości odżywczych, którą posiadać miały produkty z organicznych gospodarstw nowego typu. Rolnicy biodynamiczni (jak zaczęto nazywać ich dopiero kilka lat później⁵⁴) byli więc w tym przekazie awangardą: ratownikami świata. Ten elitaryzm to zresztą motyw stale obecny w prelekcjach Steinera skierowanych do antropozofów. Jego uczniowie, zwłaszcza budowniczości Goetheanum, mieli bardzo silne poczucie apokaliptycznej misji⁵⁵.

W tym konkretnym przypadku uczestnicy kursu, którzy decydowali się na udział w projekcie, otrzymywali szansę zrozumienia złożonych procesów zachodzących w ich gospodarstwach i właściwego wykorzystania tej wiedzy. Gospodarowanie wymagało jednak całkiem nowego podejścia. Ważną rolę odgrywało między innymi wyobrażanie sobie (imaginowanie) poszczególnych etapów całego procesu zachodzącego w „organizmie” gospodarstwa. Praktyki imaginacyjne towarzyszące pracy na roli miały służyć wytworzeniu nowej percepcji. Chodziło o głębokie zrozumienie przyczyn i skutków podejmowanych działań, przy czym rozważania te musiały uwzględniać czynniki duchowe, zupełnie pomijane w nowoczesnym rolnictwie na początku XX wieku. Mediatorami w tym procesie nie były jednak jakieś abstrakcyjne obrazy i symbole, ale dobrze znane elementy rzeczywistości: gleba, woda, minerały, rośliny i zwierzęta, które dzięki właściwemu duchowemu nastawieniu obserwatora odkrywały swoje organiczne funkcje, a zatem ujawniały swoje role w złożonej, żywej sieci wzajemnych powiązań. Bezwzględnie ważna była kwestia postawy moralnej, pozytywnych, „wysokich” uczuć wobec świata, ludzi i innych istot, które powinny towarzyszyć pracy na roli. Dzięki tym uczuciom rolnik miał doświadczać aktywnej obecności i realnego wsparcia istot duchowych. Praca na roli w gronie ludzi podobnie myślących i podobnie odczuwających, znajdujących się w harmonii

⁵³ Hrabina Johanna Keyselngk pisała na ten temat: „Wykład, który wówczas nastąpił [7 czerwca 1924 r. – U.P.S., M.R.], znany w skróconej wersji. Uświadomił nam on ciężar odpowiedzialności: powierzono nam wskazówki dotyczące rozwoju całkiem nowych badań i wiedzy, których Ziemia potrzebuje, aby się odrodzić” [tłum. – U.P.S., M.R.], *Twelve Days with Rudolf Steiner...*, op. cit., s. 63.

⁵⁴ Po raz pierwszy nazwa metody pojawiła się prawdopodobnie 2 sierpnia 1927 r. Zob. *Landwirtschaft & Ernährung, Entwicklung bis 1945*, <https://www.anthroposophie.ch/de/landwirtschaft-ernaehrung/themen/artikel/entwicklungsgeschichte/anfaenge-bis-1945.html> [dostęp: 12.02.2022].

⁵⁵ Na temat misjonizmu antropozoficznego por. np. M. Rzczycka, *Biblical Symbols in the Work of Rudolf Steiner's Followers. Initiation/Archangel Michael by Amalia Luna Drexler as an Example of an Anthroposophical Interpretation of the Spiritual Mission of the Slavs*, „Studia Religioznica” 2020, nr 53(1), s. 1–14. Zob. także wspomnienia rosyjskich antropozofów: *Andrej Belyj i antroposofia, Material k biografii (intimnyj)*, publ. J. Malmstad, „Minuvshee: Istoricheski al'manakh”, vyp. 6–9, Paris 1988–1990; A. Belyj, *Rudolf Steiner i Gëte v mirovoznrenii sovremennosti. Vospominaniia i Shteinere*, V.M. Piskunov (red.), komm. I.N. Lagutina, Moskva 2000; M. Voloshina [Sabashnikova], *Zelënaia zmeia. Istoriia odnoj zhizni*, Moskva 1993.

ze sobą i z naturą, miała służyć wytworzeniu nowej świadomości, nowego, wyższego poziomu istnienia wspólnoty ludzkiej.

Steiner przedstawiał więc działalność w kole eksperymentalnym i współpracę z wszechnicą jako proces inicjacji, ezoteryczne wtajemniczenie i jednocześnie misję nakierowaną na przyszłość. Rolnicy, przemieniając siebie i swoje gospodarstwa, inicjowali proces transformacji świata i stawali się częścią ozdrowieńczego, czy raczej odrodzeniowego, procesu w skali kosmicznej. W tym misyjnym wątku odnajdujemy idee wskazane przez Faivre'a jako charakterystyczne cechy zachodniego ezoteryzmu. Mamy tu zarówno ideę żywej natury, korespondencji i współzależności, duchowej transmutacji adepta i jednocześnie transformacji świata, imaginacji i mediacji, jak również hierarchiczną zasadę przekazu wiedzy od mistrza do ucznia. Steiner podejmuje także wątek utraconej tradycji, pokazując rolników minionych epok jako tych, którzy intuicyjnie pojmowali prawdziwy, to jest sakralny sens swojej pracy na roli.

Według Rudolfa Steinera pominięcie aspektu duchowego w celu popularyzacji antropozofii świadczyło nie tylko o niezrozumieniu zasad rządzących rzeczywistością, ale w rezultacie przynosiło więcej szkód niż korzyści⁵⁶. Z naszych badań nad biodynamiką w przedwojennej Polsce wynika, że właśnie te duchowe wskazania twórcy antropozofii stanowiły największą przeszkodę w popularyzacji metody w środowiskach nieantropozoficznych. Wszędzie tam, gdzie biodynamika docierała w formie „uproszczonej”, sprowadzonej do recept związanych ściśle z uprawą ziemi czy hodowlą, czyli była pozbawiona antropozoficznej duchowości (która budziła w Polsce niechęć przede wszystkim z powodu jej niekanonicznego podejścia do tradycji chrześcijańskiej i zdecydowanie wrogiego stosunku do nauk Rudolfa Steinera katolickich duchownych⁵⁷), metoda ta wzbudzała co najmniej zainteresowanie, do czego niewątpliwie przyczynił się sukces ekonomiczny gospodarstwa w Szelejewie, ale i konsekwentnie czynione starania senatora Stanisława Karłowskiego, by była ona stale dostępna szerokiemu gronu odbiorców ówczesnych mediów.

Bibliografia

- Andrej Belyj i antroposofia, Material k biografii (intimnyj)*, publ. J. Malmstad, „Minuvshee: Istoricheskiĭ al'manakh”, vyp. 6–9, Paris 1988–1990.
- Belyj A., *Rudolf Shteĭner i Gëte v mirovoznenii sovremennosti. Vospominaniia i Shteĭnere*, V.M. Piskunov (red.), komm. I.N. Lagutina, Moskva 2000.
- Blavatsky H.P., *The Secret Doctrine: The Synthesis of Science, Religion and Philosophy*, vol. 1: *Cosmogogenesis*, part 1: *Cosmic Evolution*, London–Benares 1902.
- Boska Mądrość – Boska Natura. Przesłanie Manifestów różokrzyżowców w wizualnym języku siedemnastego stulecia*, J. Bouman, C. van Heertum (red.), przeł. W. Modrzejewska, J. Sachse, H. Stawryczewska, Kraków 2016.

⁵⁶ Także wśród antropozofów dochodziło do polemik na temat stopnia otwartości na inne środowiska społeczne, w tym naukowe. Zastanawiano się m.in., czy idee antropozoficzne pozbawione duchowych podstaw będą służyć przyszłości, czy też przeciwnie – będą prowadzić do błędnych interpretacji i niepożądanych efektów. Zob. *Landwirtschaft & Ernährung...*

⁵⁷ Zob. M. Rzeczycka, K. Arciszewska-Tomczak, *op. cit.*, s. 174.

- Faivre A., *Access to Western Esotericism*, Albany 1994.
- Karłowski S., *Nieco światła do artykułów P. Jerzego Ryxa o gospodarce biologiczno-dynamicznej*, „Gazeta Rolnicza” 1934, nr 46, s. 1218–1219.
- Karłowski S., *W sprawie gospodarki biologiczno-dynamicznej. Zakończenie polemiki*, „Gazeta Rolnicza” 1935, nr 5, s. 94–98.
- Karłowski S., *Odpowiedź na pytanie nr 2005 o możliwość nabycia szczepionek b-d*, „Gazeta Rolnicza” 1935, nr 9–10, s. 280.
- Landwirtschaft & Ernährung, Entwicklung bis 1945*, <https://www.anthroposophie.ch/de/landwirtschaft-ernaehrung/themen/artikel/entwicklungsgeschichte/anfaenge-bis-1945.html>, [dostęp: 12.02.2022].
- List Janusza Suskiego do Guenthera Wachsmutha z 1951 lub 1952 r., rps (bez daty dziennej), Goetheanum Dokumentation Archiv A.02.008.001.
- List Marii Przyborowskiej do Marie Metzener-Day, 21 sierpnia 1929 r., rps., Goetheanum Dokumentation Archiv A.02.008.001.
- Lovejoy A.O., *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, przeł. A. Przybysławski, Gdańsk 2009.
- Lutosławski J., *Granice sensu tzw. metody biologiczno-dynamicznej*, Warszawa 1935 (odbitka z „Gazety Rolniczej” 1935, nr 7).
- Motywy ezoteryczne w literaturze rosyjskiej przełomu XIX i XX wieku* (seria Światło i Ciemność), E. Biernat (red.), Gdańsk 2001.
- Nowe prądy w rolnictwie*, „Echo Miast i Wsi” 1934, nr 3, s. 5–6.
- Oboleńska D., *Antropozoficzny model kulturowy Rudolfa Steinera*, „Studia Religioznawcze” 2023, nr 1, s. 17–31.
- Paull J., *The Koberwitzers: Those Who Attended Rudolf Steiner's Agriculture Course at Koberwitz in 1924*, „International Journal of Environmental Planning and Management” 2020, vol. 6, no. 2, s. 47–54.
- Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939, t. 5: Idee przewodnie* (seria Światło i Ciemność), M. Dobkowski, T. Cegielski (red.), Gdańsk 2020.
- Prokofieff S.O., Selg P., *Konferencja Bożonarodzeniowa i powstanie nowych misterii*, przeł. M. Waśniewski, Gdynia 2017.
- Prokofieff S.O., *Pojawienie się Chrystusa w postaci eterycznej*, przeł. M. Waśniewski, Gdynia 2013.
- Prokopiuk J., *Historia Różo-Krzyża*, Kraków 2013.
- Ryx J., *Gospodarka biologiczno-dynamiczna u siebie*, Warszawa 1935 (osobne odbicie z zeszytów nr 22 i 23 „Gazety Rolniczej” z 31 V i 7 VI 1935 r.).
- Rzeczycka M., Arciszewska-Tomczak K., *Z dziejów polskiej antropozofii*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939, t. 1: Teozofia i antropozofia* (seria Światło i Ciemność), M. Rzeczycka, I. Trzcinańska (red.), Gdańsk 2019.
- Rzeczycka M., *Biblical Symbols in the Work of Rudolf Steiner's Followers. Initiation/Archangel Michael by Amalia Luna Drexler as an Example of an Anthroposophical Interpretation of the Spiritual Mission of the Slavs*, „Studia Religioznawcze” 2020, nr 53(1), s. 1–14.
- Skulski J., *Gospodarka biologiczno-dynamiczna. Myśli o zwalczaniu szkodników w rolnictwie*, „Rolnik” 1933, nr 51, s. 808–810.
- Steiner R., *Die Konstitution der Allgemeinen Anthroposophischen Gesellschaft und der Freien Hochschule für Geisteswissenschaft. Der Wiederaufbau des Goetheanum 1924–1925* [GA 260a], Dornach 1987.
- Steiner R., *Die Philosophie der Freiheit. Grundzüge einer modernen Weltanschauung. Seelische Beobachtungsergebnisse nach naturwissenschaftlicher Methode* [GA 4], Dornach 1958.
- Steiner R., *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge*, 6 Bände [GA 235–240], Dornach 1988–1994.

- Steiner R., *Filozofia wolności. Główny zarys nowoczesnego światopoglądu. Wyniki obserwacji w sferze duszy dokonanych metodą przyrodznawczą*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 2000.
- Steiner R., *Geisteswissenschaftliche Grundlagen zum Gedeihen der Landwirtschaft Landwirtschaftlicher Kurs Acht Vorträge, eine Ansprache und vier Fragenbeantwortungen, gehalten in Koberwitz bei Breslau vom 7. bis 16. Juni 1924, und ein Vortrag in Dornach am 20. Juni 1924* [GA 327], Dornach 1999.
- Steiner R., *Kurs ekonomii społecznej. 14 wykładów wygłoszonych w r. 1922 ze stenogramu nie sprawdzonego przez autora* [GA 340], przeł. Dr M. P. O., Warszawa 1935.
- Steiner R., *Kurs rolniczy. Podstawy całościowego myślenia w rolnictwie ekologicznym. 9 wykładów wygłoszonych w Koberwitz (Kobierzyce) od 7 do 16 czerwca 1924 r.*, wstępem i przypisami opatrzyli D.J. Durich, G. Stielow, E. Kośmicki, M. Szoblik, przeł. Mateusz Szoblik, Bielsko-Biała 2007.
- Steiner R., *Mein Lebensgang* [GA 28], Dornach 2000.
- Steiner R., *Sedno kwestii społecznej*, autoryz. przekład M.O., M.W., Warszawa 1938.
- Steiner R., *Zasadnicze podstawy nowego ustroju społeczeństwa i państwa* [GA 23], przekład jedynie autoryzowany Jadwigi Siedleckiej i Tadeusza Witkowskiego, Warszawa [1927].
- Świerżowska A., *Stowarzyszenie Patriotyczno-Religijne „Eleusis”*, [w:] *Leksykon Polskiego Ezoteryzmu 1890–1939*, <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/647> [dostęp: 2.02.2022].
- Trzcńska I., Rzczycka M., *Oblicza polskiego ezoteryzmu 1890–1939*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee* (seria Światło i Ciemność), M. Rzczycka, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2019.
- Twelve Days with Rudolf Steiner Revised new edition from the posthumous writings of Countess Johanna Keyserlingk*, [w:] *The birth of a new agriculture. Koberwitz 1924 and the Introduction of Biodynamics*, compiled and edited by Adalbert Graf von Keyserlingk, Forest Row 2000.
- Voloshina M. [Sabashnikova], *Zelënaia zmeia. Istorii odnoi zhizni*, Moskva 1993.
- Wege zum Landwirtschaftlichen Kurs*, b.a., <https://www.anthroposophie.ch/de/landwirtschaft-ernaehrung/themen/artikel/entwicklungsgeschichte/wege-zum-landwirtschaftlichen-kurs.html> [dostęp: 20.12.2021].
- Wistinghausen A. von, *Erinnerungen an den Anfang der biologisch-dynamischen Wirtschaftsweise. Vom landwirtschaftlichen Auftrag Rudolfs Steiners und von seinen Schülern*, Darmstadt 1982.
- Wodziczko A., *Pojednanie z przyrodą*, „Ochrona Przyrody” 1935, z. 1, s. 1–12.
- Wodziczko A., *Wspólnoty Życia i Ziemi*, „Biologia a Życie” 1939, nr 3, s. 159–165.